

5. Tykhovska O. M. *Ukrainska narodna charivna kazka: psykhoanalitichnyi aspekt*, Uzhhorod, Hrazhda, 2011, 256 p.

6. Yung K.-G. *Ob arhetipax kollektivnogo bessoznatel'nogo* [Electronic resource], mode of access : http://rumagic.com/ru_zar/sci_psychology/yung/9/j19.html

Summary

Iryna Boitsun

Woman-Demiurge in Marginal Society in a Story «March – Month of Changes» by Raisa Ivanchenko

In the article an attempt is made to characterize the type of woman-demiurge in Ukrainian literature, to trace the stages of initiation of the woman in marginalized society by the example of the fate of the heroine of the story «March – the Month of Changes» by Raisa Ivanchenko through the implementation of archetypal fairy tale about Cinderella.

The analysis showed that calling of the woman-demiurge is – to claim the victory of life over the inertia of a marginal society.

Key words: *woman-demiurge, initiation, fairy tale, Cinderella, life.*

Дата надходження статті: «20» березня 2015 р.

Дата прийняття до друку: «15» квітня 2015 р.

УДК 883.3 (045)

СВІТЛАНА БОРОДЦА,

кандидат філологічних наук, доцент

(м.Тернопіль)

ЛЕСЯ ВАШКІВ,

кандидат філологічних наук, доцент

(м.Тернопіль)

**«Ментальне поле» і феномен «української душі»
у романі «Гори говорять!» Уласа Самчука**

У статті аналізуються особливості художнього мислення автора у романі «Гори говорять!» крізь призму історіософських і ментальних чинників, зокрема синтез реалістичного моделювання історичної дійсності й осмислення психологічних деформацій українця у складних політичних, соціальних, духовних зламах ХХ ст.

Ключові слова: *історіософська концепція, менталітет, ментальність, морально-етичний ідеал, роман, художнє мислення автора.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Проблема українського менталітету як унікальної субстанції народного світопереживання, що забезпечує тожсамість нації на різних відрізках її історії, сьогодні в українській етнософії є надактуальною.

По-перше, національний характер українства на сучасному етапі вважаємо недослідженим: український етнос намагається відродити повновартісне національне життя, але кількасотлітня інтегрованість України як пасивної спільноти у складі тоталітарної імперії зумовила видозміну ментальних структур і глибинних механізмів поведінки українців, а глибше – «зникнення нації» (О. Забужко), здатної до саморозвитку й самоорганізації. Звичайно, в ході історичного процесу психоповедінкові архетипи, які окреслилися вже на ранніх етапах формування етносу, модифікуються. Проте спостерігаємо геопсихічні коди, котрі забезпечують національну неперервність і спадкоємність, – ментальний первень, глибинно-духовне «Я» українського народу, «дух нації», аналіз яких сприятиме дослідженню механізмів формування і трансформації національного характеру, оскільки менталітет, за твердженням істориків та філософів, значною мірою визначає «вибір» народом своєї історичної долі [Храмова 1992: 9].

По-друге, етнософські студії В. Антоновича, М. Костомарова, В. Липинського, І. Мірчука, І. Нечуя-Левицького та ін., творячи «філософію національної поразки», загострили проблему своєрідності українського менталітету та сенсу історичного існування української нації, що змушує критично осмислювати напрацьований теоретичний матеріал.

Виклад основного матеріалу... Статичні, «абсолютно дані» праформи світовідношення народу розгортаються в процесі самовизначення і самореалізації нації в історичних колізіях та зрушеннях. Феномен «української душі», на думку В. Яніва [Янів 1994: 65], визначається межовістю України, яка увібрала геоознаки крайностей і характеризує українську ментальність як амбівалентну. Ці питання актуалізує західноукраїнський прозаїк У. Самчук у романі «Гори говорять!» (Чернівці,

1934), поєднавши реалістичний спосіб соціального спостереження із майстерним зображенням психологічних проблем людини у складних політичних, соціальних, духовних ситуаціях ХХ ст.

Роман У. Самчука відроджує важкий період пробудження і піднесення українського національного духу в Закарпатті, осмислюючи ці ментальні процеси в контексті історії ХХ ст. Складна, повна серйозних невдач, але унікальна боротьба гуцулів проти мадяризації, деструктивних денаціоналізуючих сил, що спотворили і винищили національну свідомість на генному рівні, спрямована автором у річище великих державницьких зусиль українського народу. «Гори говорять!» витлумачують події у Закарпатті початку ХХ ст. з нової історичної позиції: «не як периферійні, маргінальні, у вузькому, провінційному розумінні» (А. Власенко-Бойцун), а в контексті визначних подій української і світової історії.

Органічний синтез жанрових різновидів роману в оригінальній романній моделі дав можливість У. Самчуку детально дослідити зародження етноконсолідувальної ідеї української державності, поступові процеси відновлення космосу національної свідомості закарпатців та утримання ними духовних меж національного «Я» через самоідентифікацію з українцями. Увага письменника до подій закарпатської дійсності періоду Першої світової війни сприяла глибокому осмисленню ситуації в регіоні 1938-1939 рр. Суспільно-політичне й духовне життя Карпатської України 30-х років збуджувало його творчу уяву, наснажувало на написання роману, оптимальна форма якого б вмістила життя Карпатського краю в найбільш типових і найбільш характерних проявах.

У силовому полі цих тенденцій формувалась композиційна структура роману «Гори говорять!»: твір складається з двох частин, кожна з яких є певним етапом у складному процесі національного самопізнання народу. Перша частина поділяється на 22 розділи – утверджує ті опори духу, завдяки яким гуцули не втратили остаточно своє національне «Я», зберегли народні традиції і святині, за які вони тримаються в прагненні віднайти і збагнути своє ество, друга – 26 розділів – подає тонкий аналіз пробудженого українського духу, національного тіла-організму та приховані механізми його повного оживлення. Дві частини роману У. Самчука у своїй основі містять фундаментальну бінарну опозицію спокій-рух, через яку автор досягає епічної широти і багатогранного охоплення суперечливої і трагічної епохи. Він часто знаходить місткий символ або метафору для вираження загальної думки кожної з них, великого історичного уроку, уникаючи просто «історичної моралі», що демонструє назву твору – «Гори говорять!», яка вказує на глибоко узагальнюючий характер художнього образу.

Кожна подія історії і кожен персонаж роману характеризуються глибиною осмислення, творячи символічний код тексту. «Символ – мовний елемент, який переміщує тіло і дозволяє вгадати за ним іншу площадку дії, ніж та, з якої прямо говорить висловлювання» [Барт 1989: 457], – вважає Р. Барт. Отже, в структурі символу виділяється предметний образ і глибинний смисл як два протилежні полюси, що не існують один без одного, а він сам спрямований на те, щоб через часткове явище дати цілісний аналіз світу.

Метафоричний образ гір в У. Самчука набув складної символічно-сислової наповненості і виріс у широкомасштабний, автономний образ-персонаж, що віками утримує космічну рівновагу гуцульського етноп простору. Закарпатські українці сприймають гори як власну і свого роду долю, що дозволило митцю трактувати такий симбіотичний зв'язок як просторово-територіальний компонент національної ідентичності: тому в I розділі гори пасивні, мовчазні, апатичні, як символ «небуття» народу, його неприсутності, а в II – вони виступили із антипростору в історичний простір: «усе яркіше й яркіше висуваються на кін і по часі стають перед очима лавою велетенських постатей» [Самчук 1996: 124], – і голосно заговорили на весь світ, утверджуючи національну самобутність, формування нової якості української нації за принципом державності, а не лише етнічності. Нанизуючи експресивно і афективно забарвлені дієслова, У. Самчук передає динамізм і героїку історичного моменту, його визначальність і загальнонародний характер: «А гори ревуть, клекочуть. Гори палають огнем, дихають гнівом» [Самчук 1996: 252].

Сислова структура символічного образу гір у романі «Гори говорять!» багатопланова і, за класифікацією Ф. Крейцера, гнучка, бо «намагається вмістити сислову безмежність у замкнуту форму» [Философский энциклопедический словарь 1989: 581]: гори – центр етноп простору гуцулів, оберіг їх екзистенції, що концентрує абсолютну ідею життя, генератор гуцульського стилю життя і мислення, ідеалізована модель їх всесвіту. Гори випродукували і «підтримують» психосистему закарпатських українців, які «підіймаються уявним внутрішнім зусиллям разом з узгір'ям вгору» [Кульчицький 1992: 53]: «Гори. Що є на світі краще від наших могутніх, веселих гір. Так веселих. У горах немає смутку. Гори багаті чарами краси, дивовижністю будови й невичерпністю стилю. Все тут на місці й необхідне. Все так є, як повинно бути. Але гори завжди наївні. Ці потужні, незграбні велетні даються легко на обман. Приходять дикі шахраї та зловживають їх невинною

довірливістю» [Самчук 1996: 35]. Ліричний монолог Дмитра Цокана – «провідного героя» роману У. Самчука – фіксує метафоричне отожднення образу Карпатських гір з онтологічними, сутнісними основами буття гуцулів, з ментальним полем їх національної свідомості.

Психоаналітик К.Г. Юнг, йдучи в руслі романтичної традиції, тлумачив усе багатство символіки як вираження стійких фігур несвідомого (т. зв. архетипів), динаміка яких лежить в основі снів, міфів, символіки художньої творчості. Виходячи із символіки К.Г. Юнга, гори в романі західноукраїнського прозаїка постають як історично усталений образ, де закодовані і концентруються національні особливості світорозуміння і світовідношення цього етносу, основні риси його національного характеру. Мірча Еліаде в дослідженні «Космос і історія» розробив онтологічну концепцію, в якій визначив структуру архаїчної онтології:

1) елементи, реальністю яких є функція повторення, імітація небесного (сакрального) архетипу;

2) елементи (міста, храми, будинки), чия реальність є складовою частиною символіки надземного Центру, який уподібнює їх собі і перетворює у «центри» світу;

3) мирські дії і ритуали, в яких втілений смисл, що надається їм тільки через те, що вони зумисно повторюють дії, здійснені від початку богами, героями чи предками [Еліаде 1987: 33].

У. Самчук поступово нарощує міру абстрагування, досягаючи у творенні смислів символіки образу гір найвищого ступеня абстракції: за теорією структурної цілісності світу М. Еліаде, гори в його романі втілюють архітектонічну символіку «центра». Вони є «священними», а, отже, і певним Центром, що конденсує і зберігає національну ідентичність. Будучи вісью світу гуцулів, кожен з них усвідомлює ці невидимі, але міцні зв'язки, тому у тривожний і непевний час «населення корчилося, стискалося, мов кулак, тиснулося до своїх одиноких захисників-гір» [Самчук 1996: 181], а чужаки, і насамперед вороги, переживають свою «малість», «нікчемність» і «зайвість» у просторі Закарпаття. Навіть Кіті Йонашівна відчуває їх надзвичайну силу, що лякає її: «От живу тут, у горах, люблю їх, а душа неспокоїна. Тісно. Світ такий широкий, а мені тісно. Гори душать» [Самчук 1996: 176]. З іншого боку, їх притягальний магнетизм зрештою приводить її до душевного катарсису, внаслідок чого вона знаходить шлях до себе, до центру власного існування й існування гуцулів.

Структурно-сміслові багатства художнього образу гір у романі «Гори говорять!», його багаторівнева символіка забезпечують концептуальну єдність твору, сприяють глибокому осмисленню нових тенденцій у суспільному і духовному житті Закарпаття. В їх основі лежить архетип святилища, який є базовим, домінуючим архетипом національної свідомості гуцулів (порівняємо: в античних міфах Світова гора уособлювала Храм богів). Гори – місце-прихисток від орд, стихій, катастроф, це «поле-не-крові». Аналізуючи поняття «світової гори» з погляду космогонії, Б. Чепурко пропонує власну концепцію: «Очевидно, йдеться про невидиму сонячну вісь-основу сонця руху, світовий стовп, кіл, довкола якого колує Сонце по прокладеній колись сонячній дорозі... Власне гора означає «сонячний гай», Божа Сила, Сонцесила, гін-біг, Біг Сонця» [Чепурко 1991: 78].

Космогонічне мислення передбачає високу оцінку «горного» феномена, отожднює його з центром світоруху. В другій частині роману У. Самчук досліджує розрив кіл життеруху, що провокує і зумовлює хаос, смерть: гори горять, палають, хоча «Сонця або не видно, або холодне, як душа ката. Заходить криваво й люто заливає жорстокими барвами заледенілі шпилі гір. Сам чорт би не видумав кращого видовища, коли над срібною землею жажкотить велетенська кривава пляма, шпурляючи на вас промені, від котрих замерзає мізок і душа» [Самчук 1996: 85]. Сонце уособлює не життєву, світлу, а смертоносну структуру, що несе негативну енергію. Воно «страшне» і «разяще», бо на землі чиниться трагедія – Перша світова війна, спровокована двома антигуманними режимами.

Західноукраїнський прозаїк наповнив свою романну структуру новими ознаками, внаслідок чого роман став універсальною формою для змалювання історичних перемог і трагедій через призму національного характеру українця-гуцула, оскільки «ментальне поле забезпечує соборність не лише горизонтально – всіх нині суціль, але й вертикально, – створюючи невидимі мости між глибокою давниною і майбутніми віками» [Маринюк Доля 1993: 310]. Він підносить національну самосвідомість і українську ментальність до рівня філософської рефлексії, пошукуючи іманентні структури і конструктивні елементи суспільної психіки, котрі забезпечують національну неперервність і спадкоємність. Це праобрази, надіндивідуальні, надсвідомі явища, «які закладають підвалини як специфічно національної, так і загальнолюдської символіки» [Літературознавчий словник-довідник 1993: 65]. В контексті самчуківського психологічного аналізу вони відіграють функціональну роль.

Услід за В. Скоттом, Ф. Стендалем, О. Бальзаком У. Самчук звертається до зображення основних історичних конфліктів через призму національного характеру. Він намагається бути

точним у створенні психологічного портрету персонажів: у романі «Гори говорять!», як і в попередніх творах, показує, що характер людини зумовлюється обставинами, внаслідок чого її психологія стає мотивованою і рухливою. Складність і своєрідність підходу автора до проблеми характеру полягає у проникненні в підсвідомі дії героїв. Він переконаний, що кожний індивід з'являється на світ з цілісним особистісним «ескізом», який закладений з народження, а зовнішнє середовище лише виявляє те, що становить сутність особистості.

У романі «Гори говорять!» соціальна детермінованість людського характеру органічно синтезується з індивідуальною зумовленістю його глибинного духовного змісту, що засвідчує взаємозв'язок конкретно-історичного і народно-психологічного аспектів у структурі образів героїв твору: «Шутка дивиться й міркує. Що міркує Шутка – сказати тяжко, але насупліні брови, дубовий гіркий погляд, глибокі зморшки коло широких уст, – служать гуцулові ознакою гніву. Це особливий гнів. Гнів, що набирається роками, десятиліттями й довго може вдержатися від вибуху. Коли ж вибухне – навіть горам моторошно стане. Шутка жує піпу й міркує» [Самчук 1996: 258]. Психологічний опис, побудований на відповідності між зовнішнім і внутрішнім портретами, між почуттями і їх виявом, демонструє зміни у психіці гуцулів, констатує відродження людської особистості, її звільнення з ярма історичної багатовікової обмеженості. Ясінський газда внутрішньо зосереджений на власному світі, він спрямований у середину ества. Письменник використовує цей прийом з метою показати, що кожен персонаж роману, залишаючись індивідуальністю, є носієм колективного підсвідомого.

За К.Г. Юнгом, це найглибший пласт людської психіки, надіндивідуальні підсвідомі стереотипи, «засвоєні суб'єктом як членом тієї чи іншої соціальної групи взірці типової для даної спільної поведінки, вплив яких на його діяльність актуально не усвідомлюється суб'єктом і не контролюється ним» [Философский энциклопедический словарь 1989: 58]. Колективне підсвідоме – сфера «архетипного розуму», зміст якого становлять образи, «які можуть бути зрозумілі тільки в порівнянні з їх історичними паралелями» [Юнг 1994: 38]. Жанрова модель Самчукового роману оперує певним набором архетипних схем, більшість з яких є долевизначальними. Архетипні структури колективного підсвідомого постійно й активно впливають на свідомість і під час її формування відіграють вирішальну роль.

Висновки... Таким чином, архетипи є основою і структуротворчим чинником як характеру героїв роману «Гори говорять!», так і його жанрово-композиційної організації. Швейцарський учений трактує архетип як «типос, певне утворення архаїчного характеру, що включає однаково як за формою, так і за змістом міфологічні мотиви» [Юнг 1994: 31]. У поезиці У. Самчука міфологія в органічному зв'язку з психологією виступає важливим елементом опису вічних моделей особистісного і суспільної поведінки, оскільки міф – «містка форма чи структура, яка здатна втілити найбільш фундаментальні риси людського мислення і соціальної поведінки, а також художньої практики» [Мелетинский 1976: 10]. Завдяки цьому автору вдалося створити оригінальну сюжетну модель, композиції якій властивий багатоплощинний характер інтерпретації дійсності. За допомогою взаємодії реального і міфологічного світів письменник розкрив глибинну суть персонажів, зокрема міфологічні поля надають їх образам ідейно-змістового і семантичного навантаження, що викристалізувало характер героїв у стійку і цілісну структуру. О.Ф. Лосев вважає, що «міф є буття особистісне чи, точніше, образ буття особистісного, особистісна форма, лик особистості» [Лосев 1994: 73]. У романі «Гори говорять!» розгортається цілий міфологічний комплекс, на основі якого автор заклав глибинні пласти у структурі героїв, забезпечивши психологічне вмотивування їх онтологічної позиції, дій і вчинків. Завдяки такому підходу його образи набувають широкої масштабності і перспективи, внаслідок чого постає і розкривається їх складний і багатовимірний внутрішній світ.

Список використаних джерел і літератури:

1. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – Москва: Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Кульчицький О. Світовідчужання українця / О. Кульчицький // Українська душа. – К. : Фенікс, 1992. – С. 48–65.
3. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : Академія. – 1997. – 752 с.
4. Лосев А. Ф. Миф – Число – Сущность / А. Ф. Лосев. – М. : Мысль, 1994. – 920 с.
5. Маринюк В. Ментальне поле національної свідомості / В. Маринюк, В. Доля // Науковий збірник УВУ. – Мюнхен – Львів, 1993. – Т. 16. – С. 310–315.
6. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа / Е. М. Мелетинский. – М. : Наука, 1976. – 408 с.
7. Самчук У. Гори говорять! / У. Самчук. – Ужгород: Карпати, 1996. – 270 с.
8. Философский энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
9. Храмова В. До проблеми української ментальності / В. Храмова // Українська душа. – К. : Фенікс, 1992. – 128 с.

10. Чепурко Б. Українці: Воскресіння / Б. Чепурко. – Львів: Слово, 1991. – 128 с.
11. Элиаде М. Космос и история / М. Элиаде. – М.: Прогресс, 1987. – 312 с.
12. Юнг К. Г. Аналитическая психология / К. Г. Юнг. – С-Пб: МЦНК и Т'Кентавр, 1994. – 408 с.
13. Янів В. Проблема психологічного окциденталізму України / В. Янів // Мандрівець. – 1994. – № 1. – С. 65–74.

References:

1. Bart R. *Izbranny'e raboty'. Semiotika. Poe'tika*, Moskva, Prohress, 1989, 616 p.
2. Kulchytskyi O. Svitovidchuvannia ukrainsia, *Ukrainska dusha*, Kyiv, Feniks, 1992, pp. 48–65.
3. Hrom'yak R.T. *Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk*, Kyiv, Akademiia, 1997. – 752 p.
4. Losev A.F. *Mif – Chislo – Sushhnost'*, Moskva: My'sl', 1994, 920 p.
5. Maryniuk V. Mentalne pole natsionalnoi svidomosti, *Naukovyi zbirnyk UVU*, Miunkhen – Lviv, 1993, T.16, pp. 310-315.
6. Meletinskij E.M. *Poe'tika mifa*, Moskva, Nauka, 1976, 408 p.
7. Samchuk U. *Hory hovoriat!*, Uzhhorod, Karpaty, 1996, 270 p.
8. *Filosofskij e'nciklopedicheskij slovar'*, Moskva, Sov. E'nciklopediya, 1989, 815 p.
9. Khramova V. Do problemy ukrainskoi mentalnosti, *Ukrainska dusha*, Kyiv, Feniks, 1992, 128 p.
10. Chepurko B. *Ukrainsi: Voskresinnia*, Lviv, Slovo, 1991, 128 p.
11. E'liade M. *Kosmos i istoriya*, Moskva, Prohress, 1987, 312 p.
12. Yung K.G. *Analiticheskaya psixologiya*, S-Pb: MTsNK y T'Kentavr, 1994, 408 p.
13. Yaniv V. Problema psykholohichnoho oksyidentalizmu Ukrainy, *Mandrivets*, 1994, Issue 1, pp. 65–74.

Summary

Svitlana Boroditsa, Lesia Vashkiv

«Mental Sphere» and the Phenomenon of «Ukrainian Soul» in the Novel «Mountains Speak!» by Ulas Samchuk

This article analyzes the characteristics of the author's creative thinking in the novel «Mountains Speak!» through the prism of historical, philosophical and mental factors, such as the synthesis of realistic modeling of historical reality and understanding of psychological deformations of a Ukrainian under complex political, social, spiritual challenges of the XX-th century.

Key words: *historiosofic concept, mentality, thinking, moral and ethical ideal, novel, artistic thinking of the author.*

Дата надходження статті: «01» квітня 2015 р.

Дата прийняття до друку: «23» квітня 2015 р.

УДК 821.161.2-94((045))

ЛЮДМИЛА ДЖИГУН,

кандидат педагогічних наук, доцент

(м.Хмельницький);

ТЕТЯНА ШВЕЦЬ,

викладач

(м.Хмельницький)

Літературний портрет українських письменників в мемуарній прозі Докії Гуменної

Автори статті вперше в українському літературознавстві звернулися до теми зображення Докією Гуменною літературного портрета українських письменників у мемуарній прозі. На конкретних прикладах проілюстровано оригінальність пошуків письменницею викладу матеріалу, який творчо змодельовано завдяки застосуванню метафорики, стилістичних фігур, іронії. Остання чіткіше увиразнює художній образ письменників 20-х років минулого століття. В мемуарах чітко спостережується в центрі оповіді «Я» автора, його особисті враження, асоціації, точка відліку цінностей. Для читача, як і для дослідника, це уможливорює побачити і зрозуміти в образах письменників особистість самої Докії Гуменної з її світоглядом, поглядами на світ й українську літературу.

Ключові слова: *мемуари, щоденникові записи, документальність, фактографічність, суб'єктивізація оповіді, стилістичні фігури.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Про письменницю Докію Гуменну чверть віку тому в Україні ще мало хто знав. Її ім'я повернув читачам професор А.Погрібний, який 1990 року побував у США: «...Коли по закінченні моєї доповіді в НТШ у Нью-Йорку весною 1990 р. вона підійшла до мене і сказала: «Хочу з вами познайомитися, я – Докія Гуменна. Чи Вам щось промовляє це прізвище, пане професоре? Чи чули щось про мене?». «Надішліть книжки, прошу,